

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2013. – С. 176-181. – (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 3). УДК 027.6:2-754]:2-773(477.43)

I. О. Старенький,
м. Кам'янець-Подільський

Бібліотеки духовних навчальних закладів Подільської єпархії і їх роль у збереженні пам'яток друку і письма

У статті висвітлюються віхи історії бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії і, насамперед, бібліотеки Подільської духовної семінарії, процес комплектації їхніх фондів та роль у збереженні пам'яток друку і письма.

Ключові слова: бібліотека, фонди, надходження, Подільська єпархія, духовні навчальні заклади, Подільська духовна семінарія, пам'ятки.

Роль і місце бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії в концентрації та охороні пам'яток друку і письма частково висвітлена в працях В.С. Прокопчука [15; 16], О.Б. Айвазян [8; 9] та ін. Мета цієї статті – висвітлити діяльність бібліотек духовних навчальних закладів Подільської єпархії, насамперед, – бібліотеки Подільської духовної семінарії, їх роль у збереженні і популяризації пам'яток друку та письма в ХІХ – на початку ХХ ст.

Центральне місце серед духовних навчальних закладів Поділля займала бібліотека Подільської духовної семінарії – одна з найдавніших в єпархії. Вона поділялася на фундаментальну та учнівську. З часу заснування в семінарії діяло три учнівських бібліотеки: окремо для учнів першого та другого класів, для учнів третього і четвертого класів та книгозбірня учнів п'ятого і шостого класів. Їх фонд складали книги згідно дисциплін, які

вивчалися учнями. Розподіл книг між цими бібліотеками був приблизно рівний. Так, на 1880 рік бібліотека першого та другого класів мала 599 томів (356 назв), третього та четвертого класів – 605 томів (340 назв), п'ятого та шостого класів – 672 томи (339 назв) [11, с. 290].

1867 року єпископом Леонтієм затверджено Правила для учнівської бібліотеки Подільської духовної семінарії, які регламентували її діяльність [8, с. 128].

Поповнювалася семінарська бібліотека з різних джерел. Головні грошові пожертви робили самі учні. Зокрема впродовж другого півріччя 1867-1868 навчального року 72 учні вищого відділення жертвували 49 руб. 45 коп. Крім учнів семінарії значні пожертви на бібліотеку внесли керівники та наставники семінарії – 23 руб., наставники Кам'янецького духовного училища – 2 руб., випускники семінарії 1867 року – 3 руб. 52 коп., окремі особи духовенства єпархії – 4 руб., сторонні особи – 20 коп. Досить значне пожертвування на користь бібліотеки зробив кам'янецький купець другої гільдії Ф.С. Калінін – 10 руб.

До суми пожертв, зроблених вищезгаданими особами приєднувалися кошти, зібрані за продаж «Правил та звіту про стан богословської учнівської бібліотеки семінарії за першу половину навчального 1867-1868 року» в сумі 1 руб. 35 коп., брошур, які пожертвував А.Я. Павлович – 1 руб. 20 коп., книги Д.А. Синицького «Исторические сведения о Подольской духовной семинарии» – 3 руб. 90 коп., друкованих бланків та ін. Загальна сума, зібрана в такий спосіб упродовж другого півріччя становила 98 руб. 92 коп. [8, с. 129].

Окрім пожертв грошима, учнівська бібліотека отримала чимало літератури від різних осіб. Значну частину з них передав єпископ Леонтій – 74 книги, 16 брошур та 12 періодичних видань. Жертвували книги керівники та викладачі семінарії, а також сторонні особи, від яких надійшло 88 примірників. Разом пожертви склали 184 примірники. 1867 року екзарх

Грузії Євсей пожертвував декілька примірників книги «Слова и речи» [7, арк. 1-4].

Крім того, отримавши від професора Д.А. Синицького 100 примірників «Исторических сведений о Подольской духовной семинарии», бібліотека розіслала їх безкоштовно до різних редакцій та видавництв. У відповідь почали надходити книги в обмін.

У наступному 1868-1869 навчальному році бібліотека тільки за перше півріччя отримала коштів на суму 52 руб. 38 коп. [8, с. 129]. Частина з них – 17 руб. 25 коп. – використана на придбання періодичних видань духовного змісту: «Христианское учение», «Руководство для сельских пастырей», «Духовная беседа с церковною летописью», «Чтение в Московском обществе любителей духовного просвещения». Значна частина – на поповнення бібліотеки кращими товарами духовної та світської літератури. Так, 1868 року книг богословської тематики та з церковної історії було придбано 25 примірників на суму 37 руб 24 коп., у наступному – 28 томів на 32 руб. 30 коп. Навіть був виписаний з Парижа перший том творів священника і доктора богослов'я Володимира Гетте «История церкви от Рождества Господа нашего Иисуса Христа до наших дней» [8, с. 129-130].

Для обліку, упорядкування та полегшення користування фондами семінарської бібліотеки, складався детальний каталог книг, брошур та періодики. Робив його бібліотекар та його помічник, підписував ректор семінарії та завіряв печаткою. Каталог зберігався в бібліотеці, а для богословського класу була зроблена копія на спеціальному бланку. Каталог поділявся на розділи, відповідно до навчальної програми. Так, на 1920 рік у бібліотеці за каталогом були відділи давніх мов, богословської літератури, французької мови, німецької мови, «маловідомих мов», церковні книги та періодика. Загалом по розділах нараховувалося за основним каталогом і додатком до нього 1109 видань [3, арк. 1-94].

Комплектування фондів з боку семінарського правління жорстко контролювалося. Так, у журналі семінарії під 1901 роком знаходимо запис:

«Згідно п. 16 параграфа 103 Статуту семінарії піддано обстеженню питання про вибір і випуску книг для фундаментальної та учнівської бібліотек семінарії, при цьому було розглянуто представлені викладачами кожному по предметах своєї кафедри, приватні списки книг, на основі яких складені два загальних списки книг, які підлягали виписці в бібліотеку» [1, арк. 47]. Нижче зазначалося: «Книги для учнівської бібліотеки семінарії виписуються не інакше як за попереднім розглядом їх на педагогічному зібранні і рекомендації зі сторони наставників, кожному по своєму предмету, і взагалі в учнівську бібліотеку не надходять книги, зміст яких невідомий особам начальства та наставників» [1, арк. 47-48].

Комплектація та використання фондів бібліотеки контролювалися не лише семінарським начальством, а й св. Синодом. 1872 року було оприлюднено «Правила Учебного комитета при святейшем Синоде касательно приобретения книг в ученические библиотеки духовных семинарий и училищ, утвержденные определением святейшего Синода от 7-19 июля 1872 года». У Правилах зазначалося, що часто учні читають книги, які не відповідають ні їх віку, ні розумінню, ні цілям духовного навчання та виховання. Було рекомендовано:

- 1) переглянути книги, які знаходились в учнівській бібліотеці, оскільки деякі пожертви могли бути прийняті без розгляду;
- 2) книги, які мають бути виписані, повинні розглядатись семінарським начальством і наставниками, нерозглянуті книги не мали надходити до учнівської бібліотеки;
- 3) наставники мали рекомендувати читати учням певну літературу, вчити швидко та правильно читати;
- 4) різноматичну літературу дозволялося читати в позаурочний час;
- 5) відвідання учнями приватних бібліотек відбувалося лише з дозволу інспектора семінарії [14, с. 18-19].

Діяльність бібліотеки регламентували також окремим розділом «Правил поведінки учнів Подільської духовної семінарії». Так, у Правилах,

затверджених 1867 року, параграфи 13 і 14 упорядковували книговидачу: книги видавалися двічі на тиждень – у четвер та суботу, здійснював цей процес бібліотекар за участі його помічників [10, с. 470]. У «Правилах поведінки учнів Подільської духовної семінарії» за 1878 рік бібліотеці було присвячено 11 пунктів (п. 92-102). Пункт 92 проголошував, що казеннокошtnі учні отримують книги на початку кожної навчальної треті, а новоотримані книги – одразу після їх надходження в бібліотеку. Своєкошtnі учні могли користуватися бібліотекою на рівні з казеннокошtnими, але лише після придбання за власний рахунок підручників і посібників (п. 93). Пункт 94 регламентував книговидачу: з фундаментальної бібліотеки учні мали право користуватися лише рекомендованими викладачами та семінарським начальством книгами, з учнівської можна було отримати будь-які книги. Учень отримував на руки від однієї до трьох книг, у залежності від обсягу, і після закінчення тижневого терміну повернути у бібліотеку. На наступний тиждень книга могла бути залишена у випадку, якщо ніким не було заявлено бажання отримати її (п. 96-97). Правила визначали ставлення до книг як до пам'яток друку. Так, отримані книги учень повинен був зберігати «у чистоті і цілісності», повертати в бібліотеку без будь-яких пошкоджень. У випадку втрати чи інших важливих пошкоджень книги, винуватець купляв новий екземпляр книги або відшкодовував її вартість з урахуванням поштових витрат (п. 98-100). Пункт 101 зобов'язував учнів перед канікулами повернути всі книги до фундаментальної і учнівської бібліотек, в іншому випадку ті, хто не здав книги і не вніс гроші за втрачені, «не отримували відпускний білет» [13, с. 335-336]. З деякими змінами ці Правила були затверджені 1911 року [2, арк. 400].

На 1900 рік у бібліотеці налічувалося 1494 примірники придатних для користування книг (141 назва) і 552 примірники – в архіві [1, арк. 130-134]. 1901 року до фондів безкоштовно надійшло ще 50 книг [1, арк. 135-135 зв.].

Аналіз репертуару книжкового фонду дає відповідь на питання, чому в Правилах були пункти, які зобов'язували ставитися до книг як до пам'яток.

Адже бібліотека мала цінні й рідкісні видання. Ще 1920 року у фонді семінарської бібліотеки містилося 3 стародруки XVI ст. («Compendium Teologicae» Альберта Магні 1585 р., «Confessio catholica Christiana» 1551 р., «Memoriales vitae Chrestianae ad junctum» 1589 р.) та 16 стародруків XVII ст. [4, арк. 11 зв. – 94]. За втрату книг карали не лише учнів, але й викладачів семінарії. Так, 1857 року за поданням Подільської духовної семінарії справу про втрату книг професором Любомудровим розглядала навіть консисторія [5, арк. 1-5].

Про роль семінарської бібліотеки як закладу із збереження пам'яток старовини свідчить факт збереження в її фондах нумізматичної колекції. У ній було 8 золотих монет (Марії Терези 1759 р. (1 шт.), *Jeculum novum celebrat Respublica Norim bergeni* 1722 р. (1 шт.), *Ducatu reipublica Tigurina* 1721 р. (1 шт.), *Dei gratia magnus Dux Etruriae* *Jonnes Gaslo* 1722-1734 pp. (3 шт.), рубль 1721 р. (1 шт.), 1 турецька монета), 54 срібних (1594-1819 pp.) та 16 мідних монет (1710-1807 pp.) [4, арк. 96-97].

Як окремий факт можна згадати сприяння бібліотеки і у виданні книги уродженця Кам'янця-Подільського, етнографа, лінгвіста та пам'яткоохоронця Каленика Шейковського «Быт подолян» [6, арк. 1-8].

У XIX – на початку XX ст. на теренах Подільської губернії діяли також бібліотеки інших духовних навчальних закладів: у чоловічих духовних училищах Кам'янця-Подільського, Тульчина, Тиврова й Привороття, жіночих училищах Кам'янця-Подільського та Тульчина.

Однією з найстаріших була бібліотека Тульчинського єпархіального жіночого училища. Перші три книги («Письма о должностях священников», «Православный катехизис» та «Книга древнего простого церковного пения») були придбані ще 1842 року. Спочатку бібліотека діяла без розмежування на учнівську та фундаментальну. Книги видавалися під розписку як викладачам, так і вихованцям [12, с. 118]. Поповнювалася вона новими книгами та періодичними виданнями за рахунок однорублевих щорічних внесків кожної вихованки на початку навчального року. У 1885-1886 роках бібліотека була

вже розділена на 2: однією опікувалася інспектор класів, іншою – помічник вихователя Євгенія Василевська [8, с. 132].

Нерідко придбання до бібліотек здійснювалося за рахунок і виділених училищним з'їздом сум. 1890 року на придбання книг бібліотеці Тульчинського духовного жіночого училища виділено 190 руб., вони були використані на замовлення 40 підручників та 8 періодичних видань, 1891 року – вже 240 руб. [8, с. 132]. На 1910 рік бібліотека училища нараховувала 3220 примірників [2, арк. 52].

1886 року з'їзд виділив по 50 руб. на фундаментальну і учнівську бібліотеки Приворотського духовного училища, 32 руб. на оправу книг.

Наприкінці 80-х років у цьому училищі діяла й так звана продажна книгозбірня, де учні могли за невисокими цінами придбати в кредит чи навіть у борг підручники, навчальні посібники й інше необхідне приладдя [8, с. 132-133]. 1910 року бібліотека Приворотського духовного училища вже мала 1770 томів літератури [2, арк. 52].

Стан бібліотек інших духовних навчальних закладах був подібним. 1868 року Кам'янецький училищний з'їзд констатував, що «при училищі є задовільна бібліотека», яку все ж треба збільшувати шляхом придбання необхідних і корисних книг, для чого виділив 70 руб. [10, с. 451].

Загалом 1910 року бібліотека Кам'янецького училища мала 4006 томів, Тиврівського – 2608 томів, Тульчинського – 3220 томів, Приворотського училища – 1770 томів [2, арк. 52].

Таким чином, у розбудові бібліотечної системи Поділля значну роль відіграли бібліотеки духовних навчальних закладів. Вони виконували функції збору і поширення духовної продукції, інформаційного забезпечення навчального процесу, виховної роботи й виступали, водночас, як центри збереження й охорони пам'яток друку та письма. Ця тема потребує подальшого дослідження, пошуку й оприлюднення документальних матеріалів.

Рік	Назва училища	Фундаментальна	Учнівська бібліотека
-----	---------------	----------------	----------------------

		бібліотека	
1910	Кам'янецьке	1866 примірників	2140 примірників
1910	Тиврівське	1700 примірників	908 примірників
1910	Тульчинське	2293 примірника	927 примірників
1910	Приворотське	983 примірника	787 примірників

Список використаних джерелі літератури

Державний архів Хмельницької області

Ф. 64 Подільська духовна семінарія (1817-1920)

оп. 1.

1. Спр. 27а. Протоколи нарад педагогічної ради семінарії (1901), 48 арк.

2. Спр. 63. Протоколи нарад педагогічної ради семінарії (12.01 – 21.12.1911), 409 арк.

3. Спр. 148. Списки книг бібліотеки семінарії (1920), 118 арк.

4. Спр. 149. Опис книг семінарської бібліотеки (1920), 128 арк.

Ф. 315 Подільська духовна консисторія (1795-1920)

оп. 1 (1795-1869)

5. Спр. 2028. Відношення Подільської духовної семінарії і журнал засідання консисторії про втрату книг професором семінарії Любомудровим (11-14.11.1857), 5 арк.

6. Спр. 2078. Переписка з Подільською духовною семінарією про видання праці студента Київського університету на тему «Быт подолян» (27.10.1859 – 27.01.1860), 8 арк.

7. Спр. 2309. Про пожертвування Євсеєм екзархом Грузії на користь монастирів, церков і семінарій книг «Слова и речи» (17.02 – 03.1867), 4 арк.

8. Айвазян О.Б. Бібліотеки освітянських закладів Подільського єпархіального відомства другої половини XIX – початку XX ст. / О.Б. Айвазян // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 123-136. – (Серія. «Бібліотекознавство. Книгознавство», вип. 2).

9. Її. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.Б. Айвазян // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.16. – С. 51-63.

10. Копьев Н. Отчет о состоянии богословской ученической библиотеки за вторую половину 1867-1868 года / Николай Копьев // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1868. – 1 дек. (№23). – С. 457-472.

11. Отчет о состоянии библиотеки учеников Подольской духовной семинарии за 1879/80 учебный год // ПЕВ. – 1881. – 16 июня (№24). – С. 290-291.

12. Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1878/79 учебный год // ПЕВ. – 1880. – 10 марта (№10). – С. 118.

13. Правила для поведения учащихся в Подольской духовной семинарии // ПЕВ. – 1878. – 15 нояб. (№22). – С. 335-336.

14. Правила Учебного комитета при Святейшем Синоде касательно приобретения книг в ученические библиотеки духовных семинарий и училищ, утвержденные определением Святейшего Синода от 7-19 июля 1872 года // ПЕВ. – 1873. – 1 февр. (№3). – С. 18-19.

15. Прокопчук В.С. Бібліотеки і освіта / В.С. Прокопчук // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область / ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]; редкол. тому: О.М. Завальнюк (голова) [та ін.]. – К.: Знання України, 2010. – С. 56-72.

16. Його. Бібліотеки Хмельниччини: від заснування – до наших днів / В.С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.14. – С. 3-39.

В статъе рассматриваются вехи истории библиотек духовных учебных заведений Подольской епархии, в первую очередь Подольской

духовной семинарии, процесс комплектации их фондов и роль этих заведений в сохранении памятников печати и письма.

Ключевые слова: библиотека, фонды, поступления, Подольская епархия, духовные учебные заведения, Подольская духовная семинария.